

JAN JACOBS

Ten dienste van de emigranten voor God

De bijdrage van de Verenigde Missionarissen aan de Nederlandse missiebeweging, 1920-1969

I. INLEIDING

De aanduiding *Rijk en Rooms* die sinds begin jaren zestig gebruikt wordt om het leven van de Nederlandse katholieken in de eerste helft van de twintigste eeuw te karakteriseren, is ook van toepassing op de talrijke bewegingen en organisaties die zich tussen 1920 en 1960 als een soort thuisfront op zeer uiteenlopende wijzen hebben ingezet ten bate van de katholieke heidenmissie overzee. Illustratief in dit opzicht is de dissertatie over *Het groote missiejaar 1915-1940* die Jan Roes op 20 september 1974 aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen verdedigde.¹ Het eerste hoofdstuk van dit boek bestaat uit een informatieve kroniek waarin tal van missionaire liefdewerken en speciaal daarvoor opgerichte instituties, die alle stammen uit het interbellum, de revue passeren. Roes noemt in dit verband ook de *Verenigde Missionarissen* die hij typeert als "een vereniging, die beoogde door onderlinge samenwerking de missieactie te bevorderen en die zich in de beginjaren vooral verdienstelijk heeft gemaakt bij het inrichten van gemeenschappelijke missietoonstellingen".² Hij gaat echter niet verder in op dit zeker aanvankelijk tamelijk informele samenwerkingsverband van missionerende priester-religieuzen, omdat hij zich bij zijn onderzoek naar de missiemotivatie van de Nederlandse katholieken primair richt op de 'algemene' – ook wel officiële, hiërarchische of pauselijke – missieactie. Die was bedoeld om de missiebelangen van de Rooms-Katholieke Kerk als geheel te dienen en kreeg vooral gestalte in de drie Pauselijke Missiegenootschappen: het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs (sinds 1830 in Nederland werkzaam), het Genootschap der Heilige Kindsheid (vanaf 1848 in ons land actief) en het St. Petrus' Liefdewerk (dat in 1920 in Nederland voet aan de grond kreeg).³

De Verenigde Missionarissen daarentegen was een 'bijzondere' of 'particuliere' missieactie,⁴ die zich ten doel stelde de meer specifieke belangen van de missionerende orden en congregaties van priester-religieuzen in Nederland te behartigen. Dat gebeurde onder meer door het mede inrichten van missietoonstellingen en door het op elkaar afstemmen en coördineren van andere, op de missie gerichte activiteiten

Jan Jacobs (1946) is sinds 1990 hoogleraar geschiedenis van kerk en theologie aan de Theologische Faculteit, Universiteit van Tilburg.

¹ De dissertatie is gebaseerd op een inleiding die Roes op 4 november 1972 op verzoek van de Nederlandse Missieraad heeft gehouden tijdens een Missiologisch Beraad op het Kontakt der Continenten in Soesterberg.

² Roes, *Het groote missiejaar*, p. 26.

³ Voor de geschiedenis van de Pauselijke Missiegenootschappen: Baan, *SPL/PMP in Nederland*.

⁴ Voor de verhouding tussen de algemene of officiële en de bijzondere of particuliere missieactie: Onstenk, 'Missieactie en kerkelijk recht'.

van die orden en congregaties. Daarnaast streefde dit samenwerkingsverband er vanaf een bepaald moment naar de deelnemende instituten naar buiten toe te representeren. Met het oog daarop kreeg het een vertegenwoordiging in de Nationale of Centrale Raad van de in 1919 opgerichte Priestermissiebond, die – onder voorzitterschap van de aartsbisschop van Utrecht – belast was met de algehele leiding van de missieactie in ons land. Die raad moest zich ook inzetten voor een goede verstandhouding tussen de hierboven genoemde centrale missiegenootschappen en de bijzondere of particuliere missiewerken. Omdat de leiding van de Priestermissiebond zich echter vooral identificeerde met de algemene missieactie, was dat een hachelijke opdracht. Conflicten met het bestuur van de Verenigde Missionarissen bleven dan ook niet uit, temeer niet omdat dat bestuur op zijn beurt geregeld geconfronteerd werd met de eigengereidheid van zijn achterban: de missiepropagandisten van de verschillende orden en congregaties. Om die reden zijn de *Verenigde Missionarissen* binnen de Priestermissiebond wel eens spottend de *Vechtende Missionarissen* genoemd. Dat vechten heeft echter niet verhinderd dat de Verenigde Missionarissen gedurende een groot aantal jaren een belangrijke rol heeft vervuld bij het aankweken van die onbaatzuchtige missiegeest die zo lang typerend is geweest voor de Nederlandse katholieken.

In dit artikel wordt allereerst de geschiedenis van de Verenigde Missionarissen als organisatie geschetst en wel op basis van archiefbestanden, die verschillende orden en congregaties over dit contactorgaan bezitten.⁵ Dit is tot op heden nog niet systematisch gebeurd.⁶ In een tweede paragraaf wordt expliciet ingegaan op de bijdrage die dit samenwerkingsverband heeft geleverd aan de missiebeweging in Nederland. Daartoe wordt aandacht geschonken aan de missietentoonstelling als propagandamiddel.⁷ Via die tentoonstellingen werd uiteraard een bepaald beeld van de ‘missiones exterae’ uitgedragen. Ook daarop wordt ingegaan. In de slotbeschouwing wordt onder meer kort stilgestaan bij het feit dat de Verenigde Missionarissen in het naar elkaar toegroeien van de Nederlandse priester-religieuzen een heel eigen rol heeft gespeeld.

2. DE GESCHIEDENIS VAN DE ‘VERENIGDE MISSIONARISSEN’ IN HOOFDLIJNEN

In de geschiedenis van de Verenigde Missionarissen kunnen drie fasen worden onderscheiden. In de eerste fase (1920-1928) hadden de organisatoren van missietentoonstellingen behoefte aan één coördinerend

⁵ Voor zover bekend bestaat er nergens in Nederland een Verenigde Missionarissenarchief in strikte zin. Geraadpleegd werden de – gedrukte – jaarverslagen zoals aanwezig in het provincie-archief van de kapucijnen in Den Bosch (map 45). Aanvullend materiaal – zoals bestuursstukken en correspondentie – werd geraadpleegd in de provincie-archieven van de redemptoristen in Wittern en de missionarissen van het H. Hart in Tilburg. Dank aan mevr. C. Vervest die in het kader van een doctoraal werkcollege aan de Theologische Faculteit Tilburg in 2002-2003 in enkele andere archieven vooronderzoek verrichtte en daarvan in een paper verslag deed.

⁶ Het enige – vrij beknopte – overzichtsartikel over de Verenigde Missionarissen dateert uit 1961: Van Winsen, ‘Veertig jaar “Verenigde Missionarissen”’.

⁷ Aan de mede door de Verenigde Missionarissen georganiseerde tentoonstellingen werd tot nog toe één samenvattend artikel gewijd: Dirkse, ‘Tentoonstellingen van zending en missie’. In diezelfde bundel: Hogema, ‘De missiebeweging’. Vgl. ook het mede door Roes samengestelde themanummer ‘Da mihi Belgas’.

Bestuursleden van de Verenigde Missionarissen bij gelegenheid van de Haagse Missieweek in 1920. Uit: *Katolieke Illustratie*, 19 juni 1920. [KDC/KLIB, Nijmegen].

aanspreekpunt bij hun streven naar een zo aantrekkelijk mogelijke presentatie van het tentoonstellingsmateriaal dat hun werd aangeboden. Op hun beurt wilden de missionerende instituten via de tentoonstellingen optimaal bekendheid geven aan de eigen missiewerken. In de tweede fase (1928-1952) gaat de Verenigde Missionarissen op het punt van de tentoonstellingen eisen stellen en werpt het contactorgaan zich nadrukkelijk op als spreekbuis en belangenbehartiger van de particuliere missieactie. In de derde en laatste fase (1952-1969) moet de Verenigde Missionarissen de provinciaalsvergadering van de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen naast en boven zich dulden. Geleidelijk aan wordt de eigen rol van de Verenigde Missionarissen verkleind.

2.1 De beginjaren van het contactorgaan, 1920-1928. Aan de oprichting van de Verenigde Missionarissen op 28 april 1920 in het St. Jozefstudie-huis van de Fathers van Mill Hill in Tilburg waren twee aftastende besprekingen van enkele vooraanstaande missieactivisten voorafgegaan. Op 26 maart 1917 had een eerste bespreking plaats in het Missiehuis van de Missionarissen van het H. Hart ook in Tilburg en op 4 juni 1917 een tweede in St. Michielsgestel ten huize van mgr. A. Hermus (1862-1941). Hij was op dat moment directeur van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs in het bisdom 's-Hertogenbosch. Een van de doeleinden van deze bijeenkomsten was de missieactie in Nederland te richten op alle missiegebieden waar ook ter wereld en niet meer uitsluitend op de missie in de eigen koloniën. Daarnaast wilde met name mgr. Hermus dat vertegenwoordigers van alle missionerende instituten zich zouden aaneensluiten om hun eigen deelbelangen

ondergeschikt te maken aan het gemeenschappelijke belang van de algemene missieactie. Dat betekende voor hem dat de centrale genootschappen – op dat moment alleen nog dat tot Voortplanting des Geloofs en dat van de Heilige Kindsheid – prioriteit moesten krijgen. Zoveel mogelijk gelovigen moesten lid worden van deze genootschappen en via hun contributie en gebed bijdragen aan de *propagatio fidei*: de verkondiging van het geloof.⁸ Dit bleek echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Orden en congregaties dongen ieder middels hun eigen verenigingen en tijdschriften als de Sint Claverbond (de jezuïeten), de Sint Fidelissmissiebond (de capucijnen), de St. Jozef's Missiekring (Mill Hill) en de Franciscaanse Missiebond (de franciscanen) ook naar de gunst van de gelovigen. Samenwerking tussen de verschillende missionerende orden en congregaties was alleen al daarom een moeilijke zaak. En nu moesten zij de centrale genootschappen ook nog vóór laten gaan.

Pas na klachten naar aanleiding van de eerste algemene missietoonstellingen in Breda (15-18 augustus 1919) en Rotterdam (6-13 januari 1920) zag een aantal missiepropagandisten de noodzaak van meer samenwerking in.⁹ Eendracht maakte immers macht. Waarschijnlijk waren zij ook beducht voor de mogelijke gevolgen van een vestiging van het St. Petrus' Liefdewerk in ons land, waarvan op dat moment sprake was. Dit genootschap stelde zich ten doel de opleiding te bevorderen van autochtone priesters in Afrika, Azië en andere delen van de wereld en wel vanuit de overtuiging dat het wijden van inheemsen tot priester noodzakelijk was om in het missiewerk sneller vooruitgang te boeken. Daarbij werd vooral gedacht aan seculiere priesters. De missionerende orden en congregaties beseften dat dit op termijn hun werk overbodig zou maken. En daaraan waren zij op dat moment nog lang niet toe. En zo kwamen op 28 april 1920 tien vertegenwoordigers van evenzoveel orden en congregaties in Tilburg bijeen. Als voorzitter kozen zij de scheutist Henri Raymakers (1860-1928), een kleurrijke maar ook gezag afdwingende oud-missionaris, die in Mongolië en op de Philippijnen had gewerkt en zich al eerder had ingezet om meer samenwerking tussen de missionerende priester-religieuzen te bewerkstelligen.¹⁰ Onder zijn leiding werden de eerste afspraken gemaakt rond de inrichting van toekomstige tentoonstellingen. Bij de uitvoering van die afspraken moest het nieuwe samenwerkingsverband zich verstaan met de Priestermissiebond, die immers door de bisschoppen was belast met de algehele leiding van de missieactie in Nederland. In feite betekende dit met de betrokken diocesane afdelingen van deze bond die tevens fungeerden als diocesane missiecomité's.

Nog datzelfde jaar vond op 14 december een tweede vergadering

8 Van den Eerenbeemt, *De missie-actie in Nederland*, p. 129-131.

9 Dirkse, 'Tentoonstellingen van zending en missie', p. 44.

10 Van Schie, *Maakte zijn baard de man?*

plaats, waar reeds achttien orden en congregaties acte de présence gaven. Er werd teruggeblikt op de zeven grote tentoonstellingen die dat jaar waren gehouden en er werd afgesproken om op de tentoonstellingen zelf niet meer te collecteren. De befaamde missiebusjes waarvan elk religieus instituut een groot aantal exemplaren in den lande had 'afgezet', mochten voortaan nog wel als tentoonstellingsmateriaal gebruikt worden, maar niet als collectebusje. Tot eind 1928 volgden nog tien vergaderingen, steeds op wisselende locaties. Zo konden de deelnemende missionarissen op een heel natuurlijke manier met elkaars ordescultuur kennismaken. Tijdens deze vergaderingen deed met name pater Raymakers alles om een klimaat van "broederlijkheid" te creëren; die was vereist om "het secundaire, en practisch het meest naar voren komende doel: het behoorlijk doen verlopen van algemeene tentoonstellingen" zo goed mogelijk te realiseren. Meermalen werd beklemtoond dat het eigenlijke priesterwerk op de tentoonstellingen centraal moest staan: de priester was immers de drager van het apostolaat en dus de kern der missie. Broeders, zusters en inlandse catechisten waren enkel hulpkrachten. Hun werk behoefde dan ook niet in aparte stands belicht te worden.

Van een echte vereniging was in deze jaren nog geen sprake: contributie werd niet geheven. Wel werd op 12 december 1922 afgesproken dat allen eenmalig een donatie van 10 gulden zouden doen, waaruit de bestuurskosten konden worden betaald. Ook was aanvankelijk nog niet helder wie als lid toegelaten konden worden. Vast stond eigenlijk alleen dat het moest gaan om instituten van priester-religieuzen die Nederlandse missionarissen uitzonden. Na verloop van tijd kwamen daar andere criteria bij. Zo werd op zeker moment vastgelegd dat leden een opleidingshuis in Nederland moesten hebben; dat zij over voldoende materialen moesten beschikken om op verantwoorde wijze een tentoonstellingsstand te kunnen inrichten; en dat zij ook paters konden vrij stellen om zo'n stand te bemannen. Een van deze paters, bij voorkeur de beoogde standleider moest als vertegenwoordiger van zijn orde of congregatie de plenaire vergaderingen van de Verenigde Missionarissen bijwonen. Beslissingen die daar over de tentoonstellingen werden genomen, waren voor alle leden bindend.

2.2 *Op de bres voor de bijzondere missieactie, 1928-1952.* Na het overlijden van pater Raymakers op 12 april 1928 werd bij gelegenheid van de 'BIMAT' in het Casino in Den Bosch¹¹ op 25 mei van dat jaar een extra-vergadering belegd. Hier werd de capucijn Desiderius, die reeds vanaf 1921 bij het werk van de Verenigde Missionarissen betrokken was, tot nieuwe voorzitter gekozen. Onder zijn leiding en die van zijn opvol-

¹¹ Van meet af aan werden voor de tentoonstellingen korte pakkende titels verzonden. Vaak waren dit afkortingen van omvangrijke aanduidingen zoals in dit geval: Bossche Internationale Missie Actie Tentoonstelling. In de tekst van dit artikel worden de afgekorte naamgevingen gebruikt, omdat die ook fungeerden in de propaganda.

Missietoonstelling te Bergen op Zoom in 1920: 'Hoe de missionaris werkt'. Uit: *Katholieke Illustratie*, 10 juli 1920. [KDC/KLIB, Nijmegen]

gers maakte de Verenigde Missionarissen een bloeiperiode door, die tot begin jaren vijftig duurde en slechts werd onderbroken door de Tweede Wereldoorlog. In de oorlogsjaren konden namelijk geen tentoonstellingen worden gehouden. De missiegedachte werd toen levend gehouden, doordat leden van de Verenigde Missionarissen zich bereid verklaarden om in de parochies over het missiewerk te komen preken. Hoewel er ook geluiden klonken dat propaganda-preken voor de missieactie beter door de parochiegeestelijken zelf gehouden konden worden, maakte een behoorlijk aantal pastoors van dit aanbod gebruik. In de betreffende preken moest overigens vooral aandacht worden geschonken aan hetgeen de Pauselijke Missiegenootschappen als verantwoordelijk voor de algemene missieactie voor het missiewerk betekenden. Via deze genootschappen kon dan een relatie gelegd worden tussen de missieopdracht van de kerk en het pausschap waaraan de Nederlandse katholieken zo verknocht zouden zijn. "Het pausdom

was en is de ziel van het werk der geloofsuitbreiding, het is zijn levensprincipe en het onderpand zijner eenheid, in het pausdom vindt het de wortels van zijn kracht en de verklaring zijner triomf¹².

De missionerende instituten van priester-religieuzen onderschreven deze visie, maar voegden daar onmiddellijk aan toe dat hun leden dan wel "het lichaam (waren) van het werk der geloofsuitbreiding". Die leden mochten dit laatste echter niet te zeer benadrukken, omdat zij dan geen toestemming kregen om in de parochies te preken. Overigens beseften de parochiegeestelijken terdege dat alleen wanneer veelvuldig over het missiewerk werd gepreekt en dan bij voorkeur door priester-missionarissen, voorkomen kon worden dat het missiebesef bij de 'gewone' gelovigen in die oorlogsjaren wegzakte. Dit is dan ook niet gebeurd. De Tweede Wereldoorlog vormde geen breuk in de betrokkenheid van de Nederlandse katholieken bij het internationale missiewerk. De leden van de Verenigde Missionarissen trokken hieruit na de oorlog de conclusie dat zij de draad van vóór 1940 weer konden oppakken. Dat die conclusie niet geheel terecht was, zouden zij spoedig ervaren.

Terugblikkend op hetgeen in de aanvangsjaren van de Verenigde Missionarissen op het terrein van de particuliere missieactie was bereikt, stelde het bestuur dat van juni 1931 tot juni 1937 werd voorgezeten door de jezuïet Willy Keller (1881-1969), zich begin jaren dertig op het standpunt dat de doelstelling van het samenwerkingsverband, best verbreed mocht worden tot de bevordering van de missiegedachte in Nederland als zodanig. Een aantal vertegenwoordigers van het inmiddels 22 leden tellende gezelschap was hiertegen: zij benadrukten dat het er toch vooral om ging dat de deelnemende orden en congregaties via de tentoonstellingen de mogelijkheid kregen zich als missionair instituut te presenteren en zo propaganda te maken voor de eigen missie-activiteiten. In het compromis dat in 1933 werd bereikt, kreeg de Verenigde Missionarissen als doelstelling "door onderlinge samenwerking de missieactie in Nederland zo krachtig mogelijk te bevorderen en alles te voorkomen, wat haar gezonde ontwikkeling zou belemmeren". In functie daarvan stonden de tentoonstellingen, bedoeld om bij te dragen aan "de verspreiding der algemeene missiegedachte".

Voor een goed verloop van die tentoonstellingen werd een lijst met 'desiderata' of 'verlangens' opgesteld, die in gedrukte vorm ook beschikbaar kwam voor de diocesane missiecomités, die verantwoordelijk waren voor de verdeling en de organisatie van de tentoonstellingen en de plaatselijke hoofdcomités die belast waren met de opbouw ervan. Deze 'verlangens' die in de loop van de jaren dertig diverse malen werden aangevuld, waren heel concreet van aard: ze betroffen onder meer

¹² Van Winsen, *Missio 1900-1970*, p. 79. Vgl. ook Fischer, *Het Missiewerk naar voren!*, p. 6.

de inrichting van de tentoonstellingsruimte, de grootte en de vorm van de afzonderlijke stands, de openingstijden en uiteraard de verdeling van het batig saldo (het betrokken diocesane missiecomité één deel, de exposerende orden en congregaties ieder één deel en de kas der Verenigde Missionarissen één deel om aan het einde van het jaar gelijkelijk te verdelen onder alle leden). Tussen 1931 en 1939 werden in totaal 34 grotere tentoonstellingen gehouden waarbij de 'desiderata' als richtsnoer fungeerden; in de jaren tussen 1946 en 1952 kwamen daar nog eens 43 exposities bij.

Missietentoonstellingen moesten volgens de Verenigde Missionarissen overigens beschouwd worden als een kerkelijk gebeuren. Daarom dienden de opening en sluiting plaats te vinden in de vorm van een Lof in alle parochies die aan een bepaalde tentoonstelling meewerkten. De deelnemende paters moesten bij die gelegenheid een korte preek houden en daarin de gelovigen aansporen tot een algemene heilige communie voor de bekering der heidenen. Met diezelfde intentie zou men tijdens de missiedagen 's avonds in de familiekring het rozenhoedje moeten bidden. Overigens werd er op de zondagen tijdens de missietentoonstelling in de betrokken parochiekerken ook door de missionarissen gepreekt.

In de lijn van de verbrede doelstelling ging de Verenigde Missionarissen zich in de loop van de jaren dertig steeds meer profileren als de belangenbehartiger van de missionerende orden en congregaties van priester-religieuzen. Met het oog daarop werd een van de bestuursleden reeds in 1932 afgevaardigd naar het bestuur van een op te richten Volkenkundig Missie-museum in Tilburg. Ook werd een bestuurslid aangewezen om de eigen belangen bij de KRO te behartigen. Tevens kreeg de Verenigde Missionarissen een vertegenwoordiger bij de Missie Verkeersmiddelen-Actie en de Medische Missie Actie. Om de positie van de Verenigde Missionarissen in het missionair krachtenveld verder te versterken werd er bij de Nationale Raad van de Priestermissiebond op aangedrongen een priester-religieus, voor te dragen door de Verenigde Missionarissen in de redactie van *Het Missiewerk* op te nemen. Dit algemene missietijdschrift was in het najaar van 1919 opgericht om onder priesters en meer ontwikkelde leken de missiekennis en de missiegeest te versterken. Met datzelfde doel werd tijdens de oorlog van 1940-1945 het voorstel gelanceerd om te komen tot één algemeen missietijdschrift, uit te geven door of met steun van de Verenigde Missionarissen.

¹³ Zie: Van Hussen, 'Mgr. Theodorus Marinus Petrus Bekkers'. Vgl. ook Henning, 'Mgr. Bekkers en de missieactie in Nederland'.

Dit alles zette uiteindelijk toch niet zoveel zoden aan de dijk, omdat mgr. Th. Bekkers (1880-1962) die vanaf 1945 nationaal directeur van de Pauselijke Missiegenootschappen was,¹³ de Verenigde Missionarissen

sen maar weinig speelruimte gaf. In juni 1946 werd dan ook door een van de leden voorgesteld "om de werkzaamheden scherp en ruim te omschrijven, om als deze vaststaan, van de Verenigde Missionarissen een vereeniging of stichting met rechtspersoonlijkheid te maken". Overleg met de betrokken provinciale oversten leidde, in elk geval binnen de Verenigde Missionarissen tot de slotsom dat zolang er nog geen vergadering van provinciaals bestond, "een organisme... dat naar buiten door iedereen als vertegenwoordiger van Orden en Congregaties wordt erkend", heel nuttig kon zijn. Aangezien het bestuur van de Verenigde Missionarissen er in de jaren nadien evenwel niet in slaagde een aangepaste heldere taakomschrijving voor het samenwerkingsverband op tafel te leggen, kwam van die uitgebreide vertegenwoordigende rol ook maar weinig terecht.

Dat bestuur, dat van juli 1944 tot november 1957 onder leiding stond van de kruisheer Johan Busé, had vanaf begin jaren vijftig trouwens de handen vol aan de oplossing van allerlei conflicten, intern zowel als extern. Zo ontstond in 1951 binnen het contactorgaan grote beroering over wat sommigen de "unificatie van de missietijdschriften" noemden en anderen "de oprichting van een algemeen missietijdschrift met al- of niet-opheffing van de eigen tijdschriften".¹⁴ Ongeveer tezelfdertijd was er sprake van ernstige meningsverschillen rond de verhouding tussen de algemene en de bijzondere missieactie, die – althans volgens sommige leden van de Verenigde Missionarissen – veroorzaakt waren door mgr. H. van Hussen, in 1950 aangetreden als opvolger van mgr. Bekkers als nationaal directeur van de Pauselijke Missiegenootschappen. Zo had deze Van Hussen zonder enig overleg of ruggespraak met het bestuur van de Verenigde Missionarissen een aantal nogal massief geformuleerde richtlijnen van de Propaganda Fide, die primair bestemd waren voor religieuze instituten in Italië, ook in Nederland gepubliceerd en daardoor de indruk gewekt als zouden de misstanden waarop die richtlijnen betrekking hadden, ook hier voorkomen.¹⁵ Daardoor werd de Verenigde Missionarissen naar eigen overtuiging ten onrechte in een kwaad daglicht gesteld. Toen echter het bestuur zich daarover bij Van Hussen beklaagde, confronteerde deze de heren met "feitenmateriaal over de wijze van algemene particuliere propaganda juist in de tijd liggende vlak voor de Algemene Missie-Zondag". Dat nu was een van die misstanden waarop de Propaganda Fide had gedoeld. Het bestuur had daar niet van terug. Maar ook rond de tentoonstellingen bestonden er problemen tussen Van Hussen en de Verenigde Missionarissen, die maar moeilijk opgelost konden worden. Het Verenigde Missionarissenbestuur liet zich in december 1952 dan ook ontvallen, "dat het zich opgelucht voelde, nu zij allerlei zaken,

¹⁴ Het zou tot 1 januari 1968 duren alvorens zo'n algemeen missietijdschrift van start kon gaan. Dit was: *Bijeen. Maandblad van de Stichting Gezamenlijke Missiepubliciteit* waarin achttien missietijdschriften samengingen.

¹⁵ 'Over de verhouding van de missionerende orden en congregaties tot de pauselijke missie-geenootschappen'.

hetwelk het behandelen moest, zonder veel zeggenschap en rugge- steun, kon overdragen aan het 'Secretariaat v.d. Nederlandse Priester- Religieuzen'."

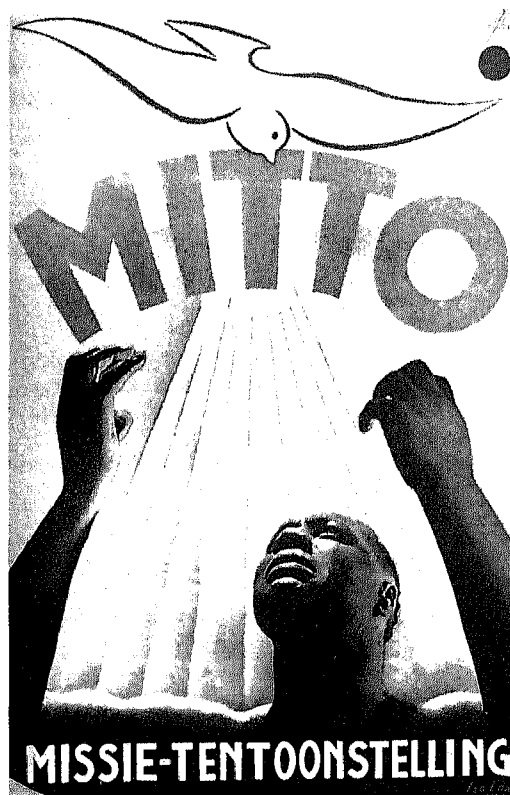
Dit Secretariaat was op 26 november 1952 door niet minder dan 33 hogere oversten van in Nederland gevestigde instituten van priester- religieuzen opgericht.¹⁶ Juist zoals de Verenigde Missionarissen was het Secretariaat Nederlandse Priester Religieuzen tegelijkertijd een samenwerkingsverband en belangenorganisatie, doch dan wel bedoeld voor alle Nederlandse priester-religieuzen. Maar waar de afgevaardig- den naar de Verenigde Missionarissen afkomstig waren uit een bepaald werkveld, te weten de missieactie, waren de vertegenwoordigers naar het Secretariaat allen provinciale overste of abt. Deze hogere oversten besloten op die 26ste november minimaal eenmaal per jaar plenair bij- een te komen. Tijdens deze 'Algemene Vergaderingen' konden beslui- ten worden genomen over zaken die door secties van deskundigen waren voorbereid en die van belang waren voor alle betrokken orden en congregaties. Een van deze secties was de Missie-sectie die anders dan alle andere secties alleen uit provinciaals bestond, waardoor zij – bij- voorbeeld tegenover de Priestermissiebond – met groter gezag kon optreden. Voor de coördinatie van de werkzaamheden van de verschil- lende secties werd een presidium gekozen, dat onder voorzitterschap kwam te staan van de jezùietenprovinciaal Constantius Kolfshoten (1899-1960). Dit werd ondersteund door een secretariaat onder lei- ding van de carmeliet Th. Keulemans.

2.3 *In de schaduw van het Secretariaat Nederlandse Priester Religieuzen, 1952-1969.* Voor de Verenigde Missionarissen als een al enkele decen- nia bestaand coördinatiecentrum met een aantal historisch verworven rechten betekende de oprichting van het Secretariaat Nederlandse Priester Religieuzen, dat op 15 januari 1955 omgedoopt werd tot de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen, in een bepaald opzicht een steun in de rug, in elk geval richting de Priestermissiebond en de Pauselijke Missiegenootschappen. Tegelijkertijd besepte het bestuur van het contactorgaan wel dat het zijn vertegenwoordigende rol nu kwijt was. Bovendien was het de vraag of en hoe de Verenigde Missionarissen op termijn ingepast zou worden in het werk van de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen. De Missie-sectie van dit overkoepelende samen- werkingsverband stelde zich overigens van meet af aan op het stand- punt dat de Verenigde Missionarissen slechts een uitvoerende taak had en dan vooral ten aanzien van de organisatie van de missietoonstel- lingen. Daarbij moesten de gezamenlijke hogere oversten als opdracht- gever kunnen fungeren.

¹⁶ Voor de oprichting van het Secretariaat, vanaf 15 janua- ri 1955 de Stichting Nederlandse Priester Reli- gieuzen: Jacobs, 'Van losse hulptroepen naar een wel- geordend leger'.

Mgr. Van Hussen huldigde echter een andere opvatting. Hij wilde de Verenigde Missionarissen veel meer binnen de invloedssfeer van de Priestermissiebond brengen. Daarom ging hij in november 1953 akkoord met een voorstel van de directeur van het diocesane missiecomité van het bisdom 's-Hertogenbosch, prof. Max Terwindt, tot oprichting van een permanent overlegorgaan, door hem aangeduid als een 'Concilium'. Dit overlegorgaan zou worden gevormd door de nationaal directeur, de leiders van de vijf diocesane missiecomités en het bestuur van de Verenigde Missionarissen. Het kwam op 17 december 1953 voor het eerst bijeen en sprak toen over de kwaliteitseisen die aan de tentoonstellingen gesteld moesten worden en over de noodzaak dat pauselijke en particuliere missieactie samen bleven optrekken. Het aanvankelijke enthousiasme van de Verenigde Missionarissen over de oprichting van dit overlegorgaan kreeg al snel een flinke deuk, toen Van Hussen zich ging beijveren om ook de gezamenlijke zuster- en broedercongregaties in het overleg op te nemen. Zelfs was hij van oordeel dat ook de lekenmissieacties, waartoe onder andere het Sint Melania-Liefdewerk, de Graal met haar Hogere Missieschool voor jonge vrouwelijke leken in Ubbergen en de Academische Leken-Missie-Actie behoorden, in het 'concilium' vertegenwoordigd moesten zijn. In december 1958 kreeg hij zijn zin. In feite betekende dit dat deze en andere organisaties voortaan eigen stands op missietentoonstellingen mochten hebben (en dus ook mochten delen in de opbrengst van die tentoonstellingen). Tot dan toe was de Verenigde Missionarissen zich – enigszins tegen beter weten in – altijd op het standpunt blijven stellen dat de tentoonstellingen over het *missiewerk* en niet over de *missieactie* gingen. Dat *missiewerk* was in zijn optiek primair een zaak van de priester-missionarissen: zij waren 'de emigranten, de pioniers voor God' of zoals vaak in missietijdschriften viel te lezen: "de frontstrijders in een van Godswege verordende veroveringstocht". Anderen waren slechts hulpkrachten. Dat moest ook op de tentoonstellingen tot uitdrukking worden gebracht. Deze visie was weliswaar al eerder onder druk komen te staan, maar moest nu echt worden opgegeven.

Na medio jaren vijftig veranderde er nog meer op het fijnvertakte veld van de missieactie. Zo werd in 1957 het sinds 1931 bestaande Centraal Katholiek Koloniaal Bureau dat na de Oorlog omgedoopt was tot Centraal Indisch Missie Bureau en dat gevestigd was in Den Haag, uitgebouwd tot een Centraal Missie Commissariaat. Als stichting was dit Commissariaat met ingang van 10 april 1957 een autonome, burgerlijke rechtspersoon met een eigen bestuur, eigen vermogen en eigen statuten. Wel had het een band met de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen, die gerechtigd was drie provinciale oversten tot lid van het

Programmaboekje van de
missietentoonstelling
MITTO, gehouden te Nij-
megen 1948. [KDC/KLIV,
Nijmegen]

NIJMEGEN ★ NOVUM-HALLEN ★ 15 TOT EN MET 23 MEI

bestuur te benoemen. Het doel van het Centraal Missie Commissariaat was trouwens, werkzaam te zijn als consultatie- en propagandabureau voor alle missiegebieden die aan de leden van de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen waren toevertrouwd. Met die taakomschrijving kon het Centraal Missie Commissariaat zich ook bewegen op het terrein waarop de Verenigde Missionarissen altijd al actief was geweest: dat van de missietentoonstellingen. Dat is in de jaren nadien ook gebeurd.

Tegen die achtergrond vierde de Verenigde Missionarissen op 6 en 7 december 1960 zijn veertigjarig bestaan. Dat gebeurde in besloten kring in de abdij van Berne-Heeswijk. Er werd teruggeblikt op de voorbije veertig jaar waarin behartiging van de belangen van de bijzondere missieactie steeds centraal had gestaan, maar altijd in functie van het algemene belang van de missie, zoals een van de inleiders, de lazarist Gerard van Winsen fijntjes opmerkte. En er werd aandacht geschonken aan de activiteiten waarmee het Centraal Missie Commissariaat inmiddels gestart was, zoals het geven van missievoorlichting via pers

en radio, het bemiddelen bij de aankoop van goederen ten behoeve van de missie en het verzorgen van cursussen voor repatriërende missionarissen. Aan een blik op de toekomst durfde geen van de aanwezigen zich te wagen. Het bleef bij de uitgesproken wens dat de Verenigde Missionarissen nog minstens veertig jaar vruchtbaar mocht werken "tot glorie van God en uitbreiding van de Wereldmissiekerk".

Een eerste stap in die richting was het besluit om uitvoering te geven aan een plan dat al meermalen geopperd was, namelijk om van de Verenigde Missionarissen een stichting met rechtspersoonlijkheid te maken. Het duurde overigens nog tot oktober 1962 alvorens de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen met de voorgelegde stichtingsakte akkoord ging. Een en ander betekende dat de Verenigde Missionarissen op 6 november 1962 omgedoopt kon worden tot *Stichting Verenigde Missionarissen*. De nieuwe stichting kreeg als doel "uitvoering (te) geven aan de gezamenlijke missie-activiteiten van de missionerende Nederlandse Instituten van Priester-religieuzen". Dit diende te gebeuren "door het onderhouden van contact tussen de afgevaardigden van die instituten; door het leggen van contacten met de Broeders- en Zusters-Congregaties die in de missiegebieden werkzaam zijn; door vertegenwoordiging in de Priestermissiebond; door vertegenwoordiging bij missionaire leken-instituten; door mede-organisatie van de Nederlandse Missiologische Week; door het houden van predikaties, het geven van voorlichting middels tentoonstellingen, publicaties, beschikbaar stellen van fotomateriaal, statistieken; en door in het algemeen alle middelen die ter bereiking van het doel nu of te eniger tijd dienstig zijn".¹⁷ Opmerkelijk aan deze doelstelling is dat de bijdrage aan de tentoonstellingen zo 'verscholen' geformuleerd werd, terwijl de voorbije jaren eigenlijk alle energie naar die tentoonstellingen was uitgegaan. Klaarblijkelijk was het bestuur van de nieuwe stichting al tot het besef gekomen dat aan de organisatie van tentoonstellingen niet meer zoveel eer te behalen viel.¹⁸

De uitvoering van de verschillende plannen die in de zo juist genoemde doelstelling vervat lagen, bleek niet gemakkelijk, temeer niet omdat de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen in haar beleid niet altijd even consequent was. Een van de eerste resultaten van dat zich samen inzetten voor de missie was de uitgave van een algemeen missietijdschrift, *Missie Integraal* geheten, waarvan het eerste nummer in januari 1964 verscheen. *Missie Integraal* kwam in de plaats van het vroegere *Indisch Missietijdschrift* en werd uitgegeven door het Centraal Missie Commissariaat in overleg en samenwerking met de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen, de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen en de Stichting Broeder Congregaties in Nederland,

¹⁷ Statuten van de Stichting Verenigde Missionarissen, 6 november 1962.

¹⁸ Van Winsen, 'Overzicht werkzaamheden', p. 61-63.

maar ook met de Stichting Verenigde Missionarissen. Het maandblad wilde als spreekbuis fungeren voor de gehele Nederlandse missie. De gekozen naam verwees zowel naar de aard van de inhoud als naar alles wat de missionaire arbeid omvatte en de missionaire werkers bewoog.¹⁹ Uit de deelname van de zusters en broeders aan dit samenwerkingsverband mag geconcludeerd worden, dat van een scherp onderscheid tussen paters enerzijds en zusters en broeders anderzijds eigenlijk geen sprake meer was. Dat werd nog eens onderstreept door de oprichting op 1 juli 1965 van een zogenoemd "Missie-ministerie der Religieuzen", waarin de stichtingen van de priester-religieuzen, de vrouwelijke religieuzen en de broedercongregaties participeerden. Daarbij was het de bedoeling dat het Centraal Missie Commissariaat als nationaal – uitvoerend – bureau voor dit 'Ministerie' zou gaan optreden. Het Missie-ministerie ging in 1968 op in het Centraal Missionair Beraad Religieuzen, dat tot taak kreeg te fungeren als een forum van overleg, planning en coördinatie inzake missieactie en missionering vanuit de orden en congregaties die bij een van de drie koepelorganisaties waren aangesloten.²⁰ De Stichting Verenigde Missionarissen was bij dit samenwerkingsverband evenwel niet betrokken. Dit was evenmin het geval geweest bij de totstandkoming van de Nationale of Nederlandse Missieraad, die na een zestal jaren van voorbereidende en verkennende besprekingen op 31 januari 1967 voor het eerst in de openbaarheid trad.²¹ In deze Missieraad vond, aldus kardinaal B. Alfrink tijdens de installatie van dit nieuwe gremium, "een bundeling plaats van de missieverantwoordelijkheid van de bisschoppen, de Pauselijke Missiewerken, de missionerende orden en congregaties, de leken-missieactie, de St. Willibrordvereniging en het Apostolaat der Hereniging. Omdat echter de missie-actie een zaak is van ieder lid van het kerkvolk, is ook gezorgd voor een vertegenwoordiging van dit kerkvolk, de zogenaamde 'hulpbiedende' partij, en wel uit ieder bisdom één vertegenwoordiger". In deze opsomming ontbrak de Stichting Verenigde Missionarissen. Wel had het presidium van de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen ervoor gezorgd dat de voorzitter van de Stichting Verenigde Missionarissen, de franciscaan E. Andreoli – waarschijnlijk op persoonlijke titel – deel uitmaakte van de delegatie van de priester-religieuzen in de Raad. De Nederlandse Missieraad kreeg als doel "te bevorderen dat binnen het geheel van de pastoraal bij iedere kerkelijke gemeenschap en bij elk lid van de Kerk het inzicht wordt gewekt, dat ieder persoonlijk medeverantwoordelijk is voor de missionaire opdracht van de Kerk; (en) coördinatie tot stand te brengen en leiding te geven bij het uitvoeren van alle missionaire activiteiten van de Nederlandse kerkprovincie".²²

19 *Missie Integraal* 1 (1964), nr. 1 (= januari 1964), p. 3. M.i.v. januari 1969 hield dit blad op te bestaan. Het per 1 januari 1968 verschenen blad *Bijeen* verklaarde zich in principe bereid haar kolommen voor het Centraal Missie Commissariaat open te stellen.

20 'Mededeling: Het Centraal Missionair Beraad van de Religieuzen'.

21 'Nationale Missieraad', p. 6-7.

22 Vgl. Hoogedoorn, 'De Nederlandse Missieraad', p. 75-78.

In de nu ontstane missionaire ordening waarin diverse gremia ten opzichte van elkaar tot een werkzame verhouding moesten zien te komen,²³ leek weinig plaats meer voor een Stichting Verenigde Missionarissen, te meer niet omdat er na 1967 geen vraag meer was naar missietentoonstellingen. Hoewel het bestuur in het voorjaar van 1968 nog een poging deed om door middel van een andere taakomschrijving een eigen, blijvende rol voor de Stichting Verenigde Missionarissen in het nieuwe netwerk af te dwingen, bleek het presidium van de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen daarvan niet onder de indruk. Het tegendeel was het geval. Op 10 oktober 1969 moest voorzitter Andreoli van de Stichting Verenigde Missionarissen aan de 30 leden van het samenwerkingsverband melden, dat de stichting tijdens de bestuursvergadering op 2 oktober "op uitdrukkelijk verzoek van het presidium van de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen" was opgeheven.²⁴ Aan een viering van het vijftigjarig bestaan is de Stichting Verenigde Missionarissen dus nooit meer toegekomen.

3. DE MISSIETENTOONSTELLINGEN ALS PROPAGANDAMIDDEL

In de geschiedenis van de missietentoonstellingen zoals die tussen 1919 en 1968 werden ingericht, kunnen twee fasen worden onderscheiden. In dit opzicht vormde de Tweede Wereldoorlog waarin geen tentoonstellingen zijn gehouden, wel een cesuur. Voordien ging het er de organisatoren vooral om de bezoekers te laten kennismaken met een volstrekt andere, onbeschaafde wereld waarin de priester-missionarissen als een soort avonturiers en strijders voor God temidden van de heidenen het Kruis van Christus gingen brengen.²⁵ Nadien kwam veel meer de nadruk te liggen op de kerkplanting ter plaatse en de wijze waarop de kerk in de verschillende missiegebieden dankzij de inzet van niet alleen priester-missionarissen, maar ook van zusters en broeders en leken tot ontwikkeling kwam. Deze verandering van doelstelling had uiteraard gevolgen voor de inrichting van de tentoonstellingen. Daar kwam bij dat de Nationale Raad van de Priestermissiebond zich na de oorlog veel actiever met de inhoudelijke organisatie van de tentoonstellingen is gaan bemoeien. Ook daardoor veranderden de tentoonstellingen van karakter.

3.1 Kennismaking met een exotische wereld overzee. De eerste grote missietentoonstelling in Nederland, die van 15 tot 18 augustus 1919 in Breda, was een initiatief van de enkele maanden tevoren opgerichte diocesane

²³ Vgl. Van Gennip, 'Centraal Missie Commissariaat voor nieuwe taken'.

²⁴ E. Andreoli aan alle leden, 10 oktober 1969. Een exemplaar van deze brief bevindt zich in het provinciaalsarchief van de missionarissen van het H. Hart in Tilburg (collectie Verenigde Missionarissen).

²⁵ Vgl. Saleminck, *De Afrikaanse mythe*, p. 81-83.

afdeling van de Priestermissiebond. Het was de Bredase kapelaan Aloysius Fruytier (1880-1935) die een vijftal orden en congregaties voor deze 'BATOM'²⁶ had weten te interesseren. Op de tentoonstelling zelf, die plaatsvond in het kader van een missieweek waarbij alle Bredase parochies betrokken waren, werd aandacht gevraagd voor het werk van de missionarissen overzee en met name beklemtoond hoezeer dezen gediend waren met gebeden en offers van het thuisfront. De meeste nadruk lag echter op de presentatie van 'exotica': opgezette vogels, vlinders en slangen; gebatikte kledingstukken en andere kleurige doeken; kunstig vervaardigd vlechtwerk; alsmede gevaarlijk uitzierende wapens, maskers en afgodsbeelden. Kortom, het volkenkundig of etnologisch aspect had duidelijk de overhand op hetgeen tot de kern van het missiewerk behoorde, namelijk de geloofsverkondiging. Bezoekers moesten zich kunnen verbazen over de volstrekt andere, veel primitievere leefwereld waarin de missionarissen hun heilzame bekeringswerk verrichtten. Overigens was het wel de bedoeling dat 'de explicerende missionaris' de exotische voorwerpen niet alleen gebruikte om publiek te trekken; hij moest vooral duidelijk maken wat vereist was om 'de oorlog tegen het heidendom' zo goed mogelijk te kunnen voeren. Of dit laatste altijd gebeurde, mag betwijfeld worden. Maar dat deze volkenkundige presentatie aansloeg, blijkt uit een verslag van de tentoonstelling die van 8 tot 16 mei 1920 te Nijmegen plaatsvond: "Dertien stands in 't midden en langs de zijden van de zaal en verder in de voorhal, vertegenwoordigend even zovele missiecongregaties en missionerende orden. Enorm was de toeloop van bezoekers. De eerste dag al 1800; op Hemelvaartsdag 3500; de laatste zondag bijna 4000!... Die duizenden mensen keken naar die vreemde uitgestalde dingen, maar luisterden nog veel meer met gretig oor naar de vertellende missionarissen.... Wij missionarissen rekenen vooral op de nawerking der missiedagen, missieweken, der gehele missieactie in de toekomst. Aan God is 't bekend hoeveel roepingen voor priestermissionaris, missiebroeder, missiezuster... ontloken zijn".

In dat eerste jaar waarin de Verenigde Missionarissen actief was, vonden zeven missietentoonstellingen plaats: in Rotterdam, Nijmegen, 's-Hertogenbosch, Bergen op Zoom, Den Haag, Venlo en Amsterdam. In de jaren nadien volgden andere steden en ook kleinere plaatsen. Tussen 1920 en 1939 heeft de Verenigde Missionarissen aan ruim honderd grotere tentoonstellingen meegewerkt. Deze tentoonstellingen vonden onderdak in verenigingsgebouwen en leegstaande scholen, maar ook in speciaal hiervoor afgehuurde tentoonstellingsruimten als de Utrechtse Jaarbeurs en het Amsterdamse Bellevue en het eveneens in Amsterdam gelegen Paleis voor Volksvlijt. Voor de

²⁶ 'BATOM': Bredasche
Algemeene Tentoonstel-
ling op Missiegebied.

tentoonstelling die in het voorjaar van 1921 in Maastricht werd gehouden, kon het organiserend comité beschikken over de voormalige dominicanerkerk, die herschapen werd in “een Japansch tooverpaleis.: Alles was Japansch. Bij den ingang een Japansche tori of eerepoort; links en rechts de 21 stands, allen in Japanschen stijl, met de typische drakenfiguren als ornament”.²⁷

Dat de formule die voor de missietentoonstelling was gekozen, in de smaak viel, blijkt uit de grote aantallen betalende bezoekers die de kassa's passeerden. Dat kwam het batig saldo van dit arbeidsintensieve gebeuren zeer ten goede. Zo zorgden de 23.000 bezoekers van de Haagse 'HAMAT'²⁸ in 1929 voor een te verdelen opbrengst van 40.000 gulden. In de loop van de jaren dertig namen belangstelling en opbrengst mede ten gevolge van de economische crisis echter wat af. De 17.500 bezoekers die in 1935 in de Rotterdamse Doelen de 'ARMA'²⁹ bezochten, brachten in totaal 10.000 gulden in het laatje, terwijl de 23.500 bezoekers van de 'AMOR'³⁰ in Amsterdam in 1939 13.000 gulden binnenbrachten. Met name deze laatste tentoonstelling viel wat tegen, omdat de organisatoren hier voor het eerst voor een thematische opzet hadden gekozen, waarbij het mondiale missiewerk per werelddeel werd getoond en daarnaast uitvoerig aandacht werd geschonken aan het werk van de Medische Missie Actie en de Missie Verkeers Middelen Actie.

Rond die Amsterdamse tentoonstelling was trouwens voor het eerst ook van openlijke kritiek sprake. Zo publiceerde de capucijnerpater Gedeon in het vroege voorjaar van 1940 een artikel in *Het Missiewerk*, waarin hij de tentoonstelling typeerde als een “liefdadigheidsbazar” waar vooral geld ingezameld werd. Zijns inziens moesten de organisatoren van tentoonstellingen veel meer aandacht schenken aan de godsdienstige verdieping van de missieactie. Daarnaast moest in de leiding meer artistieke en wetenschappelijke deskundigheid worden gebracht. Wat hem echt had gestoord, was dat het ‘ordes-egoïsme’ zo openlijk geëtaleerd werd, terwijl het toch eigenlijk om de uitbreiding van de kerk moest gaan.³¹

Vanwege de oorlog kon men binnen de Verenigde Missionarissen met deze – als pijnlijk ervaren – kritiek weinig doen. Wel werd nog in dat eerste oorlogsjaar door het bestuur een uitvoerig rapport opgesteld, waarin oplossingen werden aangedragen voor een aantal manco's. Maar die betroffen vooral het aantal paters per stand, de taken van de standleider en de leiding op de tentoonstelling.

3.2 *Ontmoeting met jonge kerken in den vreemde.* De kritiek van pater Gedeon en anderen leidde na de oorlog van 1940-1945 tot de instelling

27 'De Maastrichtse Missieweek', in: *Het Missiewerk*, 3(1921), p. 115-118.

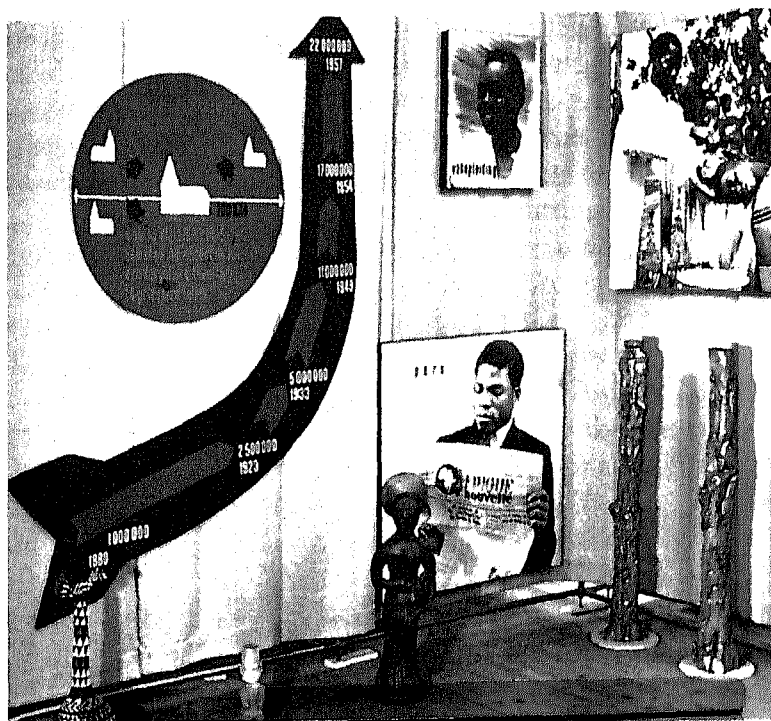
28 'HAMAT': Haagsche Missie Actie Tentoonstelling.

29 'ARMA': Algemeen Rotterdamsche Missie Actie.

30 'AMOR': Amsterdamsche Missie Organisatie.

31 Gedeon, 'Waarheen met onze Missie-tentoonstellingen?'

Foto's en grafieken op een
AMATE van 1960.
[KDC/KLIB, Nijmegen].

van een commissie, die zich bezighield met een 'vernieuwing onzer missietentoonstellingen'. De commissie werd voorgezeten door de directeur van de Priestermissiebond, mgr. Bekkers en bestond verder uit de vijf diocesane missiedirecteuren en de voorzitter en secretaris van de Verenigde Missionarissen. In haar rapport uit augustus 1946 drong de commissie erop aan in elke stand statistische gegevens op te nemen over het in die stand gepresenteerde missiegebied. Daarbij werd gedacht aan het aantal inheemse katholieken, de inheemse priesteropleiding, de inheemse religieuzen, het missieonderwijs en de ziekenverpleging. Bij grotere tentoonstellingen moesten ook enkele samenvattende centrale statistieken worden getoond over de resultaten van het missiewerk in Azië, Afrika, Amerika enzovoort. Verder verdiende het aanbeveling de stands te plaatsen volgens de geografische ligging van de missiegebieden. Op de tentoonstellingen die nog datzelfde jaar in Goes, Schagen, Brunssum en Geleen-Lutterade plaatsvonden, konden deze vernieuwingen nog niet worden doorgevoerd. De missiepropagandisten van de Verenigde Missionarissen waren trouwens van oordeel dat teveel cijfermateriaal de bezoekers afschrikte. Zij waren ervan overtuigd dat een missietentoonstelling ook om romantiek vroeg: "De missie is romantisch, van de Handelingen der Apostelen af tot op de huidige dag. Daar horen baarden bij en zware stemmen, daar kan geen

missionaris-latijn bij worden gemist”.³² Toch bleek met name de tentoonstelling die van 10 tot 18 mei 1947 in Den Haag werd gehouden en waarbij wel rekening was gehouden met het verlangen naar vernieuwing, een groot succes. De tentoonstelling werd door bijna 50.000 personen bezocht. Na aftrek van alle kosten bleef er een batig saldo van meer dan 75.000 gulden over, zodat voor elke stand tenminste 4.000 gulden beschikbaar kwam.

Omdat de opbouw van de Haagse tentoonstelling nogal kostbaar was geweest, besloot de Priestermissiebond kort daarop een meer permanente, demontabele inrichting aan te schaffen, die gedurende minstens vijf jaar gebruikt kon worden. Problemen over de eigendomsrechten van deze vaste frames hebben de verhoudingen tussen Priestermissiebond en Verenigde Missionarissen in de jaren nadien steeds weer opnieuw onder druk gezet. Maar desondanks is vanaf 1948 een aantal jaren naar tevredenheid met dit demontabele ‘vaste geraamte’ gewerkt. De tentoonstelling zelf bleef een propagandamiddel. Ze werd begin jaren vijftig door een van de leden van de Verenigde Missionarissen getypeerd als “het openleggen van de stafkaarten van het Godsrijk door de missionarissen, de officieren van het hemelrijk”.³³ Dat Godsrijk kreeg gestalte in de missielanden. Het waren dan ook die landen die onder de aandacht gebracht moesten worden. “Zoals de missionaris bij zijn aankomst in het missieland interesse moet hebben voor land en volk, gebruiken, gewoonten en taal, en het land waarin hij komt, feitelijk als één grote missietentoonstelling beleeft, zo moet hij ook in de propaganda-missietentoonstelling in het moederland beginnen met de toehoorders te interesseren voor land en volk, gewoonten en gebruiken, taal en dialecten om vandaar uit over te gaan naar de bekeringsgeschiedenis zijner missie, de resultaten en de perspectieven”.

Dat deze opvatting medio jaren vijftig toch niet meer door iedereen werd gedeeld, blijkt uit de opzet van de ‘AMATE’,³⁴ die eind september 1955 in Amsterdam werd gehouden. Op deze tentoonstelling werd veel plaats ingeruimd voor gecombineerde thematische stands rond onder meer onderwijs, ziekenzorg en urbanisatie. Dit ging ten koste van de ‘eigen’ stands van de deelnemende orden en congregaties. Kriatiek vanuit de kring van de Verenigde Missionarissen kon niet verhinderen dat alle betrokkenen uiteindelijk besloten tot een verdere vernieuwing in de geest van ‘Amsterdam’. Sinds 1946 waren er 77 grotere tentoonstellingen gehouden, die een batig saldo van 1.104.850 gulden hadden opgeleverd; nagenoeg geheel Nederland was ‘afgewerkt’; voor een tweede ronde moest men frisser en moderner voor de dag komen, aldus mgr. Van Hussen, die na zijn aantreden in 1950 veel werk maakte van de vernieuwing van de tentoonstellingen.³⁵

32 V.d.S., ‘Kermis van exotica’.

33 Sondaal, ‘De missietentoonstellingen na de oorlog’.

34 ‘AMATE’: Algemene Missie Actie Tentoonstelling. Met het oog op een betere naamsbekendheid werd deze aanduiding voortaan voor alle tentoonstellingen gebruikt.

35 Van Hussen, ‘De missietentoonstelling in de naoorlogse periode’.

Dat die vernieuwing niet zo gemakkelijk te realiseren viel, bleek in het voorjaar van 1957 in Maastricht. De tentoonstelling die daar van 28 april tot 12 mei op het Vrijthof (in tenten) werd gehouden, was de eerste tentoonstelling waar het nieuwe tentoonstellingsconcept volledig werd toegepast.³⁶ Voorlichting over de problematiek die verbonden was met de inplanting van de kerk stond centraal. Die voorlichting was geconcentreerd rond een beperkt aantal stands die op een moderne manier waren ingericht. Daarnaast waren er uiteraard de al eerder vernieuwde combinatie-stands over onder meer Afrika, China, India en Indonesië. Volgens afspraak had de Verenigde Missionarissen veertien stands tot zijn beschikking gekregen. Hoewel de tentoonstelling bijna 30.000 bezoekers trok en een batig saldo van 9.157 gulden opleverde, bestond er binnen de Verenigde Missionarissen grote ontevredenheid over deze expositie. Desondanks werd in de daaropvolgende jaren op dit patroon voortgeborduurd, waarbij op onderdelen geregeld nieuwe aanpassingen plaatsvonden. Steeds meer raakten ook de leden van de Verenigde Missionarissen ervan overtuigd dat “de bonte kraam van vroeger” niet meer acceptabel was: “Alleen die voorwerpen moeten we hebben die dienstig zijn voor onze explicatie, die als hoofddoel moet hebben ‘het missiewerk’ en hierbij moeten de folklore en ethnografie alleen gebruikt worden als background van onze explicatie”. Geleidelijk aan kreeg men ook oog voor verbreiding van de oecumenische gedachte op de tentoonstellingen en wel vanuit het besef dat de verdeeldheid in de christenwereld een belemmering vormde voor het missiewerk. Voor de inrichting van de hierop betrekking hebbende stand werd een beroep gedaan op het Apostolaat der Hereniging en het St. Willibrord-apostolaat. Ook werd een klankbeeld samengesteld, getiteld ‘Midden in de wereld. De Kerk en de wereldgodsdiensten’ dat zeer in de smaak viel.

In 1961 werd de gedachte geopperd om naast de gewone ‘AMATE’ ook een Weekend-AMATE op te zetten. Bij de uitwerking hiervan werden zeven actuele onderwerpen aangedragen: Organisatie van de kerk in de missie; opbloei van het inheemse religieuze leven; oecumene; direct religieus contact; ontwikkelingswerk; liturgie en missie; en missie-actie in Nederland. Een laagdrempelige visuele vormgeving van deze thema’s bleek echter moeilijk uitvoerbaar. Uiteindelijk werd bij wijze van experiment in het najaar van 1964 in de parochie van Heel in Limburg een eerste Weekend-AMATE gehouden met als thema ‘De positieve waarde van enkele niet-christelijke godsdiensten’. Daarbij werd in vier stands die achtereenvolgens betrekking hadden op India, Afrika, Latijns-Amerika en Indonesië aandacht geschonken aan de overgang van het niet-christelijk leven via de missionering naar het

³⁶ Vgl. Alfrink, ‘De nieuwe missietentoonstelling AMATE’. Zie ook: Smeets, ‘Enkele notities over reacties’.

christelijk leven, met behoud van de eigen positieve waarden in de betreffende godsdienst.³⁷ De ervaringen rond deze AMATE II die door ongeveer 1.000 van de in totaal 1800 parochianen werd bezocht, waren zo goed dat in 1965 en 1966 ook een aantal andere plaatsen met dit nieuwe tentoonstellingsconcept kon kennismaken. Of van deze kleinschalige, weinig arbeidsintensieve vorm van missionaire bewustmaking ook nog in 1967 – het laatste jaar waarin missietentoonstellingen werden gehouden – sprake is geweest, is niet bekend.

4. BIJ WIJZE VAN CONCLUSIE

In dit artikel werd aandacht geschonken aan twee met elkaar samenhangende thema's. Dat was allereerst het 'intercongregationale' samenwerkingsverband van de Verenigde Missionarissen, waarschijnlijk het oudste contactorgaan tussen vertegenwoordigers van in Nederland gevestigde orden en congregaties van priester-religieuzen. En dat was vervolgens het mede door die Verenigde Missionarissen geïntroduceerde propagandamiddel van de missietentoonstelling, bedoeld om onder de Nederlandse katholieken een missiegeest aan te kweken. Het samenwerkingsverband van de Verenigde Missionarissen dat heeft bestaan van 1920 tot 1969, stond aan de basis van een meer verplichtende en ook ruimere vorm van samenwerking tussen orden en congregaties, die begin jaren vijftig van de vorige eeuw zijn beslag kreeg in de oprichting van het Secretariaat Nederlandse Priester Religieuzen, dat in januari 1955 de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen werd. Deze Stichting heeft op de geschiedenis van het Nederlandse katholicisme in de tweede helft van de twintigste eeuw een belangrijk stempel gedrukt.

De mede door de missiepropagandisten van de Verenigde Missionarissen opgezette en ingerichte missietentoonstellingen zoals die tussen 1919 en 1968 in Nederland zijn gehouden, maakten deel uit van een krachtig en vooral rijk geschakeerd offensief. Dit was er niet alleen op gericht om de missiekennis en missieliefde van de katholieken in ons land te vergroten, maar ook om de geregelde collectecampagnes ten behoeve van de missie van een deugdelijke ondergrond te voorzien. Bij die tentoonstellingen ging het om kortlopende evenementen, waarmee elke Nederlandse katholiek niet meer dan twee- à driemaal in zijn leven te maken kreeg. Desondanks is de 'werking' ervan groot geweest. Dit hing onder meer samen met het feit dat het heel intensieve evenementen waren. Bij de organisatie ervan waren telkens tussen de twintig en dertig vaak zeer geestdriftige propagandisten betrokken, behorende

³⁷ Van Winsen, 'AMATE II' en 'Het Parochieel Missie Comité'.

tot een uiteenlopend aantal missionaire instituten van priester-religieuzen. Daarnaast was er vaak sprake van allerlei nevenactiviteiten: de komst van een missiebisshop, de organisatie van een missieoptocht, ontmoetingen tussen de missionarissen en het onderwijzend personeel ter plaatse, teken- en opstelwedstrijden voor de schoolkinderen, een voetbalwedstrijd voor de missie enzovoort. Met name in tamelijk gesloten dorpsgemeenschappen, waar afgezien van de jaarlijkse kermis verder niet zoveel te beleven viel, maakte dit soort initiatieven veel indruk. Maar ook in de steden had heel het gebeuren rond zo'n missie-tentoonstelling tot medio jaren vijftig nog veel weerklank. Daarvoor zorgden de diocesane leiders van de Priestermissiebond. Zij mobiliseerden de plaatselijke geestelijkheid die op haar beurt het kerkvolk enthousiast maakte.

Bij de organisatie van een missietentoonstelling speelden dus niet alleen de Verenigde Missionarissen een rol, maar ook het betrokken diocesaan missiecomité, een plaatselijk hoofdcomité en vanaf een bepaald moment ook de nationaal directeur van de Priestermissiebond en na 1953 eveneens het door die directeur voorgezeten 'concilium'. De lijst met 'desiderata' moest ervoor zorgen dat alle betrokkenen wisten, waaraan zij zich te houden hadden. Er ontstonden echter geregeld meningsverschillen over de uitleg van deze 'desiderata', ook binnen de Verenigde Missionarissen. Om tot consensus te geraken was vaak veel vernuft van de kant van de voorzitter vereist. In feite heeft de Verenigde Missionarissen zo ook kunnen functioneren als een oefenschool, gericht op de vorming van een 'gezindheidsgemeenschap' van priester-religieuzen, waarop in de jaren vijftig en zestig door de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen kon worden voortgebouwd.

De rol van de Verenigde Missionarissen op een tentoonstelling was overigens van tweeërlei aard: de inrichting en bemanning van de afzonderlijke stands en de explicatie bij de geëxposeerde objecten. Het karakter van die explicatie is in de loop der jaren veranderd. Ging het er aanvankelijk om het missiewerk als een soort oorlogsavontuur, ja zelfs als een heuse strijd tegen het heidendom uit te dragen, waarbij bekering en beschaving hand in hand gingen. In latere jaren, vooral na medio jaren vijftig kwam meer nadruk te liggen op de waarde van de – ook godsdienstige – cultuur, waarmee de missionaris in 'zijn' missieland te maken kreeg. Onder invloed daarvan zijn veel Nederlandse katholieken anders gaan denken, niet alleen over missie en kerkopbouw in Derde Wereld-landen, maar ook over het godsdienstig en maatschappelijk leven in die landen. De ombouw van plaatselijke missiecomités tot zogeheten MOV-groepen (Missie - Ontwikkeling - Vrede) na medio jaren zestig is hiervoor illustratief.

GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR

- B. J. Alfrink, 'De nieuwe missietentoonstelling AMATE. Openingsrede op 27 april 1957 te Maastricht', in: *Missie-actie*, 12 (1957), nr. 45, p. 68-71.
- A. Baan, *SPL/PMP in Nederland 1920-1980. Zestig jaar geschiedenis van de Nederlandse afdeling van het Sint Petrus Liefdewerk/Pauselijk Missiewerk voor Priesteropleiding overzee*. 's-Gravenhage, 1983.
- P. Dirkse, 'Tentoonstellingen van zending en missie', in: H.L.M. Defoer e.a., *De beiden moest eraan geloven. Geschiedenis van zending, missie en ontwikkelingsamenwerking* (Utrecht, 1983), p. 38-49.
- A.J.J.M. van den Eerenbeemt, *De missie-actie in Nederland (±1600-1940)*. Nijmegen, 1945.
- H. Fischer, *Het Missiewerk naar voren! God wil het*. Uden, 1913.
- Pater Gedeon, 'Waarheen met onze Missie-tentoonstellingen?', in: *Het Missiewerk*, 21 (1940), p. 77-79.
- J.J.A.M. van Gennip, 'Centraal Missie Commissariaat voor nieuwe taken', in: *Missie-actie*, 24 (1969), nr. 104, p. 83-97.
- C.J. Henning, 'Mgr. Bekkers en de missieactie in Nederland', in: *Missie Actie*, 5 (1950), p. 22-28.
- J.M. Hogema, 'De missiebeweging van katholiek Nederland', in: H.L.M. Defoer e.a., *De beiden moest eraan geloven. Geschiedenis van zending, missie en ontwikkelingsamenwerking* (Utrecht, 1983), p. 19-29.
- C.J. Hoogedoorn, 'De Nederlandse Missieraad en de missionerende orden en congregaties', in: *Missie-actie*, 23 (1968), nr. 98, p. 75-78.
- H.J.J. van Hussen, 'De missietentoonstelling in de naoorlogse periode', in: *Missie-actie*, 11 (1956), nr. 39, p. 14-17.
- H.J.J. van Hussen, 'Mgr. Theodorus Marinus Petrus Bekkers', in: *Missie Actie. Orgaan van de pauselijke Priestermissiebond in Nederland*, 18 (1963), nr. 69, p. 5-8.
- J. Jacobs, 'Van losse hulpstroepen naar een welgeordend leger. Over de samenwerking tussen de priester-religieuzen bij de wederopbouw van katholiek Nederland na 1853', in: J. Vis en W. Janse (red.), *Staf en storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum, 2002), p. 215-232.
- G. Marcus, 'Van missie-tentoonstelling naar missionaire vormingsweek', in: *Missie-actie*, 19 (1964), nr. 75, p. 50-52.
- 'Mededeling: Het Centraal Missionair Beraad van de Religieuzen', in: *Missie-actie*, 23 (1968), nr. 101.
- 'Nationale Missieraad', in: *Missie Integraal*, 4 (1967), nr. 2/3, p. 6-7.
- N. Onstenk, 'Missieactie en kerkelijk recht', in: *Het Missiewerk. Tijdschrift voor missiekennis en missieactie*, 32 (1953), p. 81-97.
- 'Over de verhouding van de missionerende orden en congregaties tot de pauselijke missie-genootschappen', in: *Missie-actie*, 6 (1951), p. 133-135.
- 'Het Parochieel Missie Comité van Heel over AMATE II', in: *Missie-actie*, 20 (1965), nr. 79, p. 151.
- J. Roes, *Het groote missieuur 1915-1940. Op zoek naar de missiemotivatie van de Nederlandse katholieken*. Bilthoven, 1974.
- V.d.S., 'Kermis van exotica', in: *Missie-actie*, 9 (1954), nr. 31, p. 331-333.
- Th. Salemink, *De Afrikaanse mythe*. Kampen, 1997.
- G. van Schie, *Maakte zijn baard de man? Ketten van schetsen uit het leven van missionaris Henry Raymakers, stichter van Sparrendaal*. Vught, z.j.
- J.L. Simmers, 'Met de Missietentoonstelling is het nog niet goed', in: *Missie-actie*, 19 (1964), nr. 78, p. 112-113.
- H. Smeets, 'Enkele notities over reacties', in: *Missie-actie*, 12 (1957), nr. 45, p. 71-73.
- B. Sondaal, 'De missietentoonstellingen na de oorlog', in: *Missie-actie*, 5 (1950), p. 49-53.
- Trajecta. Da mihi Belgas. De Nederlanden en hun missie*, 5 (1996), nr.4.
- G. van Winsen, 'Veertig jaar "Verenigde Missionarissen"', in: *Het Missiewerk*, 40 (1961), p. 112-117.
- G. van Winsen, 'Overzicht werkzaamheden s.v.m. en AMATE 1962', in: *Missie-actie*, 18 (1963), nr. 70, p. 61-63.
- G. van Winsen, 'AMATE II. Opzet en bedoeling van de Weekend-Amate', in: *Missie-actie*, 20 (1965), nr. 79, p. 148-150.
- G.A.C. van Winsen, *Missio 1900-1970. Fasen van rooms-katholieke bezinning op een kerngedachte*. Leiden, 1971.

SUMMARY

Two related themes are dealt with in this article: firstly, the history of the Verenigde Missionarissen (the Society for Missionaries), a co-operative of mission propagandists from the missionary institutes of the priest-religious, established in the Netherlands. Secondly, the history of the mission exhibitions that were co-organised by the above-mentioned co-operative. Both stories cover a period of about fifty years: from 1919 until 1969. Attention will be given to the changes that took place in the thinking of the Verenigde Missionarissen in the course of this period, as well as to the consequences of these changes for the establishment and organisation of the mission exhibitions. The exhibitions not only strongly contributed towards the knowledge and love of missionary work of Dutch Catholics in the interbellum period, but also helped to raise their awareness of the relation between missionary work, development and peace in the 1950s and 1960s of the past century.

PERSONALIA

J.Y.H.A. (Jan) Jacobs (geb.1946), studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij was als (hoofd)docent voor Nieuwe en Nieuwste Kerkgeschiedenis verbonden aan de Katholieke Universiteit van Amsterdam (1974-1990). Sinds 1990 is hij hoogleraar geschiedenis van kerk en theologie aan de Theologische Faculteit, Universiteit van Tilburg. Publiceerde monografieën over onder andere het ontstaan van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland, de geschiedenis van Vaticanum II, de oecumenische beweging en de priesteropleiding.
Adres: Wandelboslaan 96, NL-5042 PE Tilburg
E-mail: j.y.h.a.jacobs@uvt.nl